

УДК 351(477)

DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2020.06.07>

Ляшенко Олексій Олексійович,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
ORCID 0000-0002-4348-1655
a_lyashenko@ukr.net

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ: ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Анотація

Мета статті – розглянути шляхи та перспективи формування політичної нації в українському соціумі на сучасному етапі державного будівництва.

Наукова новизна. На основі аналізу наявних у світовій і вітчизняній етнополітичній науці теорій творення нації запропоновано бачення основних принципів формування української політичної нації на сучасному етапі державотворення й актуалізовано наявні етнополітичні виклики на шляху реалізації цієї мети.

Висновки. На відміну від більшості європейських та американських країн, де період формування націй збігся у часі з періодом становлення їх державності, в Україні формування нації відбувалося в умовах вікової бездержавності.

Особливістю сучасного етапу становлення української політичної нації є досягнення гармонії та взаємозалежності громадянської й етнічної ідентичностей українського суспільства. Відповідно до сучасних реалій в основу формування політичної нації повинні бути покладені такі засади. По-перше, необхідно змістити акценти із боротьби «проти» і «за» на творення «в ім'я» – держави, нації, людини на основі злагоди, толерантності, захисту національних інтересів. По-друге, в основу творення нації повинна бути покладена ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети. По-третє, держава у сучасній системі цінностей не самоціль, а інструмент досягнення мети, засіб самоствердження нації. По-четверте, Україна повинна бути найвищою цінністю для всіх її громадян як їхня спільна Батьківщина в існуючих кордонах. По-п'яте, повинна забезпечуватися правова рівність громадян України, їхня духовна та культурна цілісність і самобутність. По-шосте, повинна культивуватися як національна самоповага, так і культурна та психологічна сприйнятливості до прогресивних надбань інших націй. По-сьоме, громадяни України повинні усвідомлювати свій майбутній розвиток як результат співпраці у громадянському демократичному суспільстві. По-восьме, національну ідею слід позбавити ідеологічної забарвленості. По-дев'яте, громадянські та соціальні цінності повинні бути піднесені до рівня загальнонаціональних. Слід також пам'ятати, що українському етносу так само доводиться долати наслідки тоталітаризму і бездержавного існування, фактично відроджувати свою самобутність. А це не можна сприймати як спроби асимілювати інші народи, що є складовими частинами поліетнічного суспільства України.

Ключові слова: політична нація, українська нація, національні меншини, корінні народи, етнонаціональна політика.

Liashenko Oleksii O.,
 PhD (History), research scientist,
 I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
 of the National Academy of Sciences of Ukraine
 ORCID 0000-0002-4348-1655
 al_lyashenko@ukr.net

FORMATION OF THE UKRAINIAN POLITICAL NATION: ETHNOPOLITICAL CONTEXT OF STATE FORMATION

Abstract

The purpose of the article is to consider the ways and prospects of forming a political nation in Ukrainian society at the present stage of state building.

Scientific novelty. Based on the analysis of theories of nation-building available in world and domestic ethnopolitical science, the vision of the basic principles of formation of the Ukrainian political nation at the present stage of state formation is offered and the existing ethnopolitical challenges on realization of this purpose are actualized.

Conclusions. Unlike most European and American countries, where the period of nation-building coincided with the period of formation of their statehood, in Ukraine the nation-building took place in the conditions of age-old statelessness and dismemberment of the territory.

The peculiarity of the current stage of the Ukrainian political nation is to achieve harmony and interdependence of civil and ethnic identities of Ukrainian society. According to modern realities, the formation of a political nation should be based on the following principles. First, it is necessary to shift the emphasis from the struggle «against» and «for» to the creation «in the name of» – the state, nation, man on the basis of consent, tolerance, protection of national interests. Secondly, the idea of polyethnic, social, political harmony on the basis of a common goal should be the basis of nation-building. Third, the state in the modern system of values is not an end in itself, but an instrument for achieving the goal, a means of self-affirmation of the nation. Fourth, Ukraine must be the highest value for all its citizens as their common homeland within its existing borders. Fifth, the legal equality of the citizens of Ukraine, their spiritual and cultural integrity and identity must be ensured. Sixth, both national self-esteem and cultural and psychological receptivity to the progressive achievements of other nations must be cultivated. Seventh, the citizens of Ukraine must be aware of their future development as a result of cooperation in a civil democratic society. Eighth, the national idea should be stripped of its ideological coloration. Ninth, civic and social values must be raised to the level of national values. It should also be remembered that the Ukrainian ethnic group also has to overcome the consequences of totalitarianism and stateless existence, in fact, to revive its identity. And this cannot be taken as an attempt to assimilate other nations who are part of the polyethnic society of Ukraine.

Key words: political nation, Ukrainian nation, national minorities, indigenous peoples, ethnopolitics.

Постановка проблеми. Здобуття Україною незалежності насправді не розв'язало усіх проблем новітньої Української держави, навіть навпаки – надало їм нового звучання. Крім необхідності подолання економічної кризи перед Україною постали й інші виклики – політичні та гуманітарні. Ключовим серед них є формування української політичної нації. Проблематика творення нації в Україні є важливою як із суто наукової, так і з точки зору практичного державотворення.

Так склалося історично, що, на відміну від більшості європейських та американських країн, де період формування націй збігся у часі з періодом становлення їх державності, в Україні формування нації відбувалося в умовах вікової бездержавності. У таких умовах становлення національної ідентичності українців відбувалося не на основі *співгромадянства*, а утримувалося у вужчих рамках *етнічності*. Ще більше поняття «національного» розмивалося у час

перебування України у складі СРСР, де воно застосовувалося переважно у контексті «національної республіки».

Після проголошення незалежності сфери розуміння «національного» суттєво розширилися. Зокрема, у контекстах державності, безпеки, інтересів на міжнародній арені зараз маються на увазі саме загальногромадянські цінності. Але поняття національної ідентичності в Україні лишилося ситуативним, розмитим між етнічним і власне національним у модерному розумінні. Адже, як зазначає Л. Нагорна, ідентифікація з етносом є у своїй основі культурною, в ідентифікації з нацією значно виразнішим є територіальний компонент. Підгрунття етносу – біологічне, лінгвістичне, культурно-релігійне. Підгрунття нації – інституційне, політичне, територіальне [1, с. 20]. Тим не менш ось вже майже три десятиліття існування Української держави щодо означеного питання триває перманентна суспільна, політична і наукова дискусія, до того ж обтяжена політичною поляризацією суспільства та зовнішньою агресією й окупацією частини суверенної території України.

Мета статті – розглянути шляхи та перспективи формування політичної нації в українському соціумі на сучасному етапі державного будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну базу концептуального осмислення феномена нації в українській науковій думці ще на межі XIX–XX століть започаткували такі дослідники та громадські діячі як О. Бочковський, М. Грушевський, С. Дністрянський, М. Драгоманов, В. Липинський, І. Франко та інші. На сучасному етапі науковий інтерес вітчизняних дослідників передусім становлять питання типологізації націй, питання етно- та націєгенези, дослідження процесів націєтворення у контексті державотворення та їх віддзеркалення у національній свідомості.

В означених контекстах дискусія українських науковців ведеться передусім довкола питання про природу націй – їх витоків, основ, на яких нації формуються. У вітчизняній науці ці питання детально досліджуються у роботі Г. Касьянова «Теорії нації та націоналізму» [2]. Великими узагальнюючими працями, присвяченими широкому колу питань націєтворення в Україні – від генез та історичного досвіду формування української

нації до суспільно-політичних та загальноцивілізаційних підстав її становлення на сучасному етапі – є колективна монографія «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи», підготована у Національному інституті стратегічних досліджень [3], монографія М. Степика «Українська ідентичність: феномен і засади формування» [4] та дисертаційне дослідження М. Обушного «Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації» [5].

Значну увагу практичним аспектам націєтворення в Україні приділили у своїх дослідженнях науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України В. Котигоренко, О. Майборода, Л. Нагорна, М. Панчук, О. Рафальський та інші. Зокрема, О. Майборода у своїй статті «Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення» наголошує на тому, що прояснити стан формування загальнонаціональної ідентичності в Україні можна, придивившись до ситуації у тих сферах суспільного життя, де зосереджено головні проблеми міжгрупових взаємин [6, с. 22]. В. Котигоренко у статті «Щодо стратегії державної етнонаціональної політики» торкається юридичних і законодавчих аспектів формування державної етнонаціональної політики в Україні, що є важливою складовою формування української нації на сучасному етапі. Так, автор наголошує, що ряд термінів, включених у вітчизняний правовий дискурс Конституцією України (серед яких «українська нація» і «корінні народи»), не має офіційних дефініцій. Ця обставина зумовлює концептуальні суперечності багатьох проектів законів, що подаються на розгляд парламенту. З нею пов'язана відсутність правової й політичної визначеності щодо цілей державної етнонаціональної політики та способів їх досягнення [7, с. 40].

Одним із гострих питань формування української нації загалом є проблема консолідації усередині українського етносу. Цим питанням присвячено наукові праці Л. Нагорної [8; 9], в яких досліджуються проблеми регіональних ідентичностей у сучасній Україні. Також слід відзначити статтю М. Панчука і О. Рафальського «Українська політична нація: соборність душ» [10], автори якої наголошують на тому, що наразі говорити про політичну й духовну цілісність українського соціуму можна лише умовно. Водночас про-

блеми «двох Україн», двомовності, орієнтаційної двовекторності надміру політизовані в сучасній Україні, а тому не можуть бути вирішені ані за допомогою «доведення до кінця національної революції», метою якої була б «Україна тільки для українців», супроводжувана твердою адміністративно-директивною українізацією, ані через відновлення нового союзного утворення із наданням російській мові в Україні статусу другої державної.

У правовій площині передусім заслуговують на увагу порівняльні дослідження становлення націй і національних держав, а в контексті українського державотворення – питання легальності й легітимності проголошення незалежності України [11], що вкотре актуалізуються в умовах тимчасової окупації Криму та збройного конфлікту на Донбасі.

Виклад основного матеріалу. Звичайно, перелік авторів і робіт, що присвячені проблематиці творення нації в Україні загалом та формування української політичної нації зокрема, значно ширший, але основне коло питань можна означити як вивчення різних аспектів процесу національної інтеграції в Україні та пошук українського шляху формування модерної нації – нації політичної.

Ще у XVI ст. Ж. Боден започаткував поділ народів на «здатних до політичного життя» і, відповідно, – «не здатних» [12, с. 53]. Загалом упродовж XVI–XVIII ст. термін «нація» все більше набував політичного змісту. Нація дедалі більше ототожнювалася з державою, її територією й усім населенням, котре на ній проживає незалежно від етнічного походження, культури, віросповідання. Починаючи з Великої французької революції під нацією розуміється переважно політична спільнота, а не етнічна.

З'ясовуючи походження політичної концепції нації, слід пам'ятати, що вона була породженням цілком конкретної суспільної практики – боротьби за рівність усіх громадян за часів Великої французької революції. Як альтернатива феодальному абсолютизму висувалася концепція «суверенності нації». Класичне її обґрунтування розробив Ж.-Ж. Руссо. Він поставив ідею «національного характеру» в центр політичного життя спільноти, прагнучи запровадити її у практичну програму збереження та відновлення нації. Найвища влада в державі, на дум-

ку Ж.-Ж. Руссо, повинна виражати загальну волю нації, під якою розумілись усі мешканці тогочасної Франції. Отже, у ході революційних подій сформувалася концепція нації, відповідно до якої поняття «представник нації» ототожнювалося з поняттям «громадянин держави» [13, с. 115–116].

Проте не всі народи відразу сприйняли політичне розуміння нації. Так, у Німеччині та Східній Європі, а також серед розсіяних народів (наприклад, євреїв) більш поширеним залишалося усвідомлення нації передусім як етнічної спільноти.

Більш політичного характеру набула теорія нації у Північній Америці, оскільки американська нація формувалася за політично-територіальним принципом. Так, один із батьків-засновників США Т. Джефферсон, узагальнюючи свої міркування щодо американської нації, писав: «Загальна ідея зводиться до створення з нас єдиної нації в галузі міжнародної політики і націй окремих у галузі чисто внутрішніх справ» [13, с. 37]. Таке раціональне усвідомлення американської нації формувалося у процесі політичної і військової боротьби за незалежність. Щоправда питання расової приналежності залишається актуальним у США і донині. Таким чином, у США була застосована політика так званого «плавильного тигля», яка відіграла свою конструктивну роль у становленні американської політичної нації. Згідно із нею, у США немає територіально-адміністративних одиниць за етнічною ознакою, а етнокультурні особливості об'єднують людей на культурній основі [14, с. 22–23].

Саме таке «етатичне» (від французького *etat* – держава) тлумачення нації найпоширеніше нині у країнах Заходу, де порівняно рано сформувалися національні держави. Становлення націй як історичних спільнот на цих теренах було пов'язане з розвитком ринкових відносин, внаслідок чого формувалося громадянське суспільство, котре, власне, і є нацією. Її природа полягає у подоланні етнічної виокремленості людей, залученні їх до широкої системи соціальних та культурних взаємин. Крім того, основою національної ідентичності є територіальний принцип та громадянські права, а не «народна культура».

З точки зору Е. Сміта, етнічна група – це тип культурної спільноти, що надає великої ваги міфів про походження та історичній

пам'яті і вирізняється однією або кількома культурними особливостями: релігією, звичаями, мовою, інституціями. Такі спільноти «історичні» у тому розумінні, що, по-перше, історична пам'ять доконечна для їхнього подальшого існування, по-друге, етнічні групи є продуктом певних історичних сил і, отже, можуть зазнавати історичних змін та розпаду [15, с. 29].

Натомість нація – це наслідок консолідації різних субетнічних груп, що мешкають на певній території, довкола певного, як правило, найчисельнішого етносу, наслідок усвідомлення їхньої окремішності, політичного, економічного, а іноді і військового конституювання у світі соціальних взаємозв'язків з іншими народами, конституювання своєї особливості у всезагальному, загальнолюдському. З цієї точки зору, нація – це соціо- та цивілізаційне утворення, різноманітні аспекти якого у взаємозв'язку утворюють неповторний спосіб її буття. Тому в окремих публікаціях поділ націй на «політичні» і «етнічні» пов'язаний з існуванням у деяких країнах моноетнічних націй, або так званих «титульних етносів» у поліетнічному суспільстві, тоді як в інших країнах ні перших, ні других немає. «Титульний етнос» дає своє ім'я країні, геополітичній площині та державі. Однак його статус у поліетнічному суспільстві не фатальний, роль його історією навечно не фіксується, а ситуативно передається від одного народу до іншого [15, с. 29].

«Титульним етносом» у поліетнічному суспільстві, як правило, є найчисленніший та найстаріший, який робить найвагомий внесок у соціальну результативність життєдіяльності цього суспільства. Він дає своє ім'я не лише країні, а й державі та атрибутам влади – території й кордонам, природній специфіці й ландшафту, копалинам і шельфу, територіальним водам і повітряному басейну, дипломатичній службі і збройним силам, валютно-фінансовій системі й типові економіко-господарської діяльності, парламенту й уряду, мові офіційного спілкування й моделі культурного засвоєння людиною світу, торговельно-культурним і зовнішньополітичним взаєминам народів та ін. [16, с. 82].

У таких країнах, як США, Мексика, певною мірою Велика Британія, суспільство є поліетнічним, але титульного етносу немає. На думку М. Степико, лише в таких країнах і

суспільствах можливі «єдина політична нація», «всенародна політика», «єдина політична демократія», а всі решта націй є «етнічними» [13, с. 120]. На нашу думку, це твердження є дещо категоричним, оскільки на практиці у Франції, Німеччині, Іспанії також сформовано політичні нації попри наявність «титульних етносів». Зрештою, і в Україні є очевидним прагнення до формування саме політичної нації. Тому найприйнятнішим видається таке розуміння політичної нації: вважається, що, коли суспільство і держава досягають відповідності один одному, тоді вони створюють політичну націю. Якщо вони не здатні цього зробити, то у частини населення з'являється бажання створення іншої держави. Наразі ця проблема є надзвичайно актуальною для України. У тому випадку, коли концепція нації ґрунтується на соціальних критеріях і розвиток суспільства входить у суперечність із державою, окрема етнічна спільнота намагається створити власну державу. Тобто, політична нація повинна охоплювати всіх громадян певної держави попри їхні етнічні відмінності [13, с. 120].

Зрештою, варто відзначити, що у ХХ ст. з'явилася ще одна цікава концепція нації, яка, очевидно, буде актуальною у наступні десятиліття. Йдеться про висунення деякими західними вченими (під впливом інтеграційних процесів у Європі) ідеї про появу націй нового типу – «мультинаціональних» націй, зокрема європейської. Започаткував таку концепцію відомий іспанський вчений Х. Ортега-і-Гассет. Він стверджував, що у ХХ ст. з'являється нове завдання: об'єднання з іншими народами, розуміння того, що їхні інтереси і мораль близькі до власних інтересів і що разом можна протистояти віддаленим народам. Ідея наднаціонального об'єднання може стати загальноєвропейською ідеєю. Лише спільне вирішення завдання зі створення великої континентальної нації може примусити знову забитися слабкий пульс європейського життя [17 с. 14; 18, с. 142]. Утім, слід зауважити, що, як показав досвід світових криз – економічної у 2009–2012 рр. та, особливо, коронавірусної, що триває нині, – життєздатність такого утворення є дуже вразливою. Адже під тягарем економічних проблем у ряді країн Єврозони усе частіше лунають припущення про крах ЄС як політичного й економіч-

ного союзу європейських країн, а коронавірусна криза взагалі спричинила до рішучого закриття кордонів і фактично національного відособлення. Природно, що все це аж ніяк не сприяє реалізації ідеї створення «європейської нації» і, якщо не перекреслює цю перспективу, то значно її віддаляє.

Повертаючись до України, слід відзначити, що наша країна лише три десятиліття тому стала на шлях розбудови повноцінної держави. І увесь цей час суттєвим чинником у формуванні української політичної нації є поліетнічність України. На переконання М. Степико, хоча Україна є суто європейською державою, проблеми та тенденції формування її політичної нації мають найбільшу схожість з аналогічними процесами, що відбувалися у Північній Америці. На теренах сучасної України осідали великі та малі народи внаслідок потужних цивілізаційних рухів, значна частина її території була заселена під час переселенської колонізації у XVI–XIX ст. Практично всі етнічні групи України закономірно вважають регіон проживання своєю батьківщиною, маючи для цього більше підстав, ніж американці – США чи канадці – Канаду. Та при цьому дослідник переконаний, що особливості історії України спричинили незавершеність процесів етнічної ідентифікації українців, які на сторіччя були позбавлені своєї держави та поділені між різними державними утвореннями. Саме тому сьогодні відсутній суспільний консенсус щодо перспектив і пріоритетів розвитку українського суспільства. Характерною особливістю сучасного етапу становлення української політичної нації є не «переплавлення» її етнічної різноманітності в одному котлі, а досягнення гармонії та взаємозалежності громадянської й етнічної ідентичностей українського суспільства. Власне, у своїй досконалій, розвиненій формі громадянське суспільство тотожне політичній нації. Тобто, політична нація – це громадянське суспільство, сформоване на території певної держави (моно- або поліетнічної), яке характеризується розвиненими інститутами народовладдя, єдністю політичного, соціального та економічного життя, спільними культурою, мовою та цінностями громадян, що свідомі своєї окремішності у світовій співдружності націй [4, с. 58–59].

Отже, українська національна ідея, яка повинна стати політичним проектом май-

бутнього нації, її стратегією і життєвим сенсом національного розвитку, має враховувати такі чинники, як поліетнічність та плюралістичність української нації. Відтак, національну ідею слід вважати ідеєю нації як спільноти: 1) поліетнічної, консолідованої інститутом громадянства, приналежністю до України як спільної Батьківщини; 2) свідомої своєї політичної мети – побудови незалежної, економічно міцної та соціальної, демократичної, правової держави; 3) об'єднаної спільністю історичної долі, мовою, культурними традиціями, толерантністю корінного, українського етносу щодо численних етнічних груп» [12, с. 196].

Таким чином, етнічна концепція нації на сьогодні об'єктивно не здатна бути консолідуючим чинником через зміщення акцентів на виключно етнічні цінності та байдужість до політичної реальності поліетнічного соціуму, яким є українська нація.

Натомість політична концепція нації та національної ідеї є нині більш прийнятною як у теоретичних пошуках, так і в практично-політичній діяльності. Адже, як зазначала ще на початку 2000-х років Л. П. Нагорна, нинішній кризовий стан суспільної свідомості, обтяжений гострою поляризацією соціуму, амбівалентністю ціннісних орієнтацій, неоднозначною оцінкою радянської спадщини, не створює належних умов для кристалізації національної ідеї на гуманістичних, загальноцивілізаційних принципах. А всілякі спроби вибудувати її на войовничо-захисних засадах із присмаком ксенофобії позбавлені конструктивного потенціалу, оскільки етап протистояння у боротьбі за самоствердження українською нацією уже пройдений [1, с. 28]. Це, а також гіпотетичне прагнення національних меншин і корінних народів власними силами вирішити свої проблеми становить безпосередню загрозу безпеці й територіальній цілісності України, особливо в умовах гібридної війни та російської агресії й окупації нею частини українських територій. Слід визнати, що в таких умовах актуалізація етнічної концепції, на перший погляд, виглядає дуже спокусливо. Але у стратегічній перспективі, якщо у теоретичних і політичних дослідженнях пануватиме етнічна концепція української нації, то цілком правомірними можуть видатися антинаціональні твердження окремих учених про відсутність в Україні

політичної нації, або принаймні її зародків, національної ідеї, прийнятної для всіх громадян, про неможливість консолідації та структурування суспільства навколо нації. А це, своєю чергою, вестиме до подальшого обґрунтування різноманітних варіантів безнаціональності – євразійства, слов'янської єдності тощо.

Отже, виходячи зі сказаного та відповідно до сучасних реалій національного розвитку і вирішення завдань, що постали перед Україною, в основі формування політичної нації повинні бути покладені такі засади. По-перше, необхідно змістити акценти із боротьби «проти» і «за» на творення «в ім'я» – держави, нації, людини на основі злагоди, толерантності, захисту національних інтересів. По-друге, в основу творення нації повинна бути покладена ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети. По-третє, держава у сучасній системі цінностей не самоціль, а інструмент досягнення мети, засіб самоствердження нації. По-четверте, Україна повинна бути найвищою цінністю для всіх її громадян як їхня спільна Батьківщина в існуючих кордонах. По-п'яте, повинна забезпечуватися правова рівність громадян України, їхня духовна та культурна цілісність і самобутність. По-шосте, повинна культивуватись як національна самоповага, так і культурна та психологічна сприйнятливість до прогресивних надбань інших націй. По-сьоме, громадяни України повинні усвідомлювати свій майбутній розвиток як результат співпраці у громадянському демократичному суспільстві. По-восьме, національну ідею слід позбавити ідеологічної забарвленості. По-дев'яте, громадянські та соціальні цінності повинні бути піднесені до рівня загальнонаціональних.

Таким чином, в основі формування політичної нації лежать насамперед гарантовані права людини. Проте поряд із правами людини (індивідуальними правами) існують колективні права (право народу, право нації, спільноти). Вони не є природними правами, оскільки формулюються і кристалізуються в міру становлення інтересів тієї чи іншої спільноти або колективу. Вони не є сумою індивідуальних прав осіб, які входять до спільноти, але мають інші властивості, визначені цілями та інтересами колективних утворень. До таких колективних прав належать пра-

ва національних меншин і корінних народів. Для України забезпечення їх повноцінного розвитку постає як проблема подолання тоталітарного минулого, радянської національної політики, що фактично ігнорувала самобутність і своєрідність народів та етносів, з одного боку, та зміцнення української державності – з іншого.

Саме з таких позицій визначено основні напрями державної етнополітики України у Конституції: «сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» у контексті вирішення іншої проблеми – «консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості і культури» [19]. Та за цим формулюванням криється реальний комплекс етнополітичних проблем.

Зокрема, на думку В. Котигорента і М. Панчука, досить дискусійним є «феномен, означений словосполученням *«українська нація»*. Дослідники звертають увагу на те, що понятійні відмінності щодо *«української нації»* зазвичай підкреслюють застосуванням додаткових прикметників, які мають конкретизувати прихильність певному трактуванню: *«титульна українська нація»*, *«українська етнічна нація»*, *«українська політична нація»*, *«українська поліетнічна нація»*, *«українська громадянська нація»*. Оперування цими термінами формує суперечливу ситуацію визнання наявності в Україні разом із *«титульною»* українською *«етнічною»* нацією ще однієї української нації – *«нетитульної»* і *«неетнічної»*. Її визначають різними словосполученнями: *«українська політична нація»*, *«українська поліетнічна нація»*, *«українська політична поліетнічна нація»*, *«українська громадянська нація»*. А отже, наявний логічний парадокс – колізія антиномічних тверджень про наявність у країні щонайменше двох відмінних за етнічним складом державотворчих українських націй. Цей парадокс формує не тільки колізію дискурсу, а ще й колізію практичну, оскільки вимагає політико-правової відповіді на запитання, яка ж із двох українських націй реалізувала своє право на самовизначення? [20, с. 17].

Вияви цих ідентифікаційних суперечностей в індивідуальній і груповій свідомості та суспільній поведінці людей іншої етнічної належності, ніж українська, зазвичай мають

місце в ситуаціях, коли вони можуть і (або) мусять робити певний соціальний вибір. Проглядаються щонайменше чотири сегменти такого вибору. Сегмент перший: прийняти або не прийняти факт, що саме український етнос історично виконує роль доцентрового соціального та соціокультурного ядра громадянсько-політичної інтеграції поліетнічного населення держави Україна, що постала внаслідок реалізації цим населенням права на державне самовизначення. Сегмент другий: реалізувати або відкинути право та можливість усвідомленої добровільної або вимушеної подвійної самоідентифікації – як українців за національністю в сенсі громадянства і як осіб певної національності в сенсі етнічного походження та належності. Сегмент третій: у певних випадках особи неукраїнського етнічного походження визначають себе українцями і в громадянському, і в етнокультурному аспектах (зокрема, у разі добровільної асиміляції – зміни етнічного самоусвідомлення). Сегмент четвертий: вони наполягають на своїй відмінній від української етнічній ідентичності (у тому числі з віднесенням себе до космополітів) і сприймають громадянство України як цивільну належність, визначену обставинами їхнього життя всупереч особистісним громадянським та політичним симпатіям і перевагам. Імовірно, саме пошук способів пом'якшення описаної суперечності спонукав до вже згаданого запровадження в науковий і широкий суспільний дискурс термінів «українська політична нація», «українська політична поліетнічна нація», «українська громадянська нація». Так визнається факт спільної участі жителів України всіх національностей у процесах становлення, розвитку й захисту її державності, а також забезпечення державою Україна рівних прав усім своїм громадянам, незалежно від їх етнічного самоусвідомлення [20, с. 21].

Л. Є. Шкляр, своєю чергою, виділяє в етнокультурному національному просторі України кілька сегментів, що утворилися в ньому внаслідок історичних обставин. Насамперед ідеться про «титовий етнос» – український – та його проблеми. Політика держави щодо нього зумовлена не стільки бажанням домінувати над іншими сегментами, скільки мотивами відновлення історичної справедливості, через порушення якої в часи імперської та тоталітарної влади ста-

лися істотні деформації у сфері функціонування української мови, освіти, культурного та духовного життя українського народу. Другий сегмент становить російська етнічна громада та російськомовні українці, які внаслідок відродження української культури відчувають певну загрозу щодо збереження та розвитку звичного для них мовного й культурного середовища. Третій сегмент охоплює решту національних меншин і перебуває у стані становлення. Четвертий сегмент стосується етносів, для яких територія України є історичною батьківщиною і за її межами у них немає умов та можливостей для повноцінного національного життя і розвитку. Водночас, перебуваючи, як правило, у значній меншості серед інших етнічних груп, вони зазнають тиску асиміляції, яка в окремих випадках загрожує незворотними процесами. Деякі з них чинять опір асиміляційним тенденціям, які розпочалися ще за радянської доби, розглядаючи демократичну українську державність як історичний шанс зберегти і відродити національну ідентичність [21, с. 67].

На нашу думку, тут доречно звернути увагу на те, якою мірою той чи інший сегмент може прагнути створення власної держави та сприяти сепаратистським рухам в Україні. Насамперед слід звернути увагу на внутрішній конфлікт всередині української нації, спричинений суперечністю Схід – Захід, російськомовністю східних і південних регіонів. Як свідчить досвід інших країн світу, регіональна боротьба в однонаціональній державі не призводить до її розпаду. Крім того, відмінності між різними регіонами України незрівнянно менші, ніж в інших подібних за розмірами переважно однонаціональних державах, зокрема Франції чи Італії. Також слід відзначити, що насправді за своєю ментальністю російськомовний українець всеодно значно ближчий до україномовного українця, ніж до росіянина. Економічні інтереси ще більше об'єднують регіони України. Водночас питання російськомовних українців залишається складним і делікатним. Небезпечними є радикальні кроки та засоби морально-психологічного тиску. Варто згадати, що саме «скасування» «мовного закону Ківалова–Колесніченка» Росія використовує як одне з «виправдань» анексії Криму. Та навіть за нинішньої поміркованої політики щодо

становища російської мови чути нарікання певної частини суспільства на «насильницьку українізацію», викликані будь-якими спробами піднести статус державної мови. У таких складних умовах потрібен диференційований підхід, що передбачає поєднання етнополітики з регіоналістикою. В одних регіонах така політика може здійснюватися інтенсивніше, в інших – менш інтенсивно, а в третіх – поступово [21, с. 67]. По суті йдеться про реідентифікацію цілих категорій і верств населення, які з різних причин і за різних обставин змушені були асимілюватися.

Російська меншина в Україні найчисленніша і все ще справляє великий вплив на етнічну ситуацію, особливо у південно-східних областях. Проте в жодній з областей, крім Криму, який за радянських часів був підданий форсованій зміні етнічного складу, росіяни не становлять навіть відносної більшості. Крім того, протягом усієї історії вони були насамперед опорою асиміляційної політики Росії, а не сепараційною силою. Звикнувши бути твердою опорою російської, а потім радянської держави, відчуваючи відсутність укоріненості на українських землях, росіяни загалом схильні підтримувати будь-яку державу, зокрема й українську, аби вона гарантувала їм нормальні умови проживання. Творити щось самостійне на території України росіяни не здатні внаслідок значної розпорошеності в українському середовищі, відсутності в українських росіян дійсно сепараційного мислення (вони уявляють собі лише об'єднання, але не відокремлення). Принаймні так було до 2014 року. Дещо складніша ситуація з росіянами в Криму, де вони становлять більшість населення, а починаючи з 2014 року до окупованої української автономії було незаконно переселено значну кількість громадян Російської Федерації. Так, лише за даними Федеральної служби державної статистики РФ у 2014, 2015 і за перші 11 місяців 2016 р. на півострові офіційно зареєструвалося близько 130 тисяч нових «кримчан» [22]. Насправді реальні масштаби руйнування етнічної структури в окупованому Криму можуть бути набагато більшими, що також стане серйозним викликом формуванню української політичної нації після деокупації автономії.

За влучним визначенням експерта Національного інституту стратегічних досліджень

Ю. Тищенко, після початку агресії РФ проти України в окремих районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО), незаконної окупації РФ території АР Крим та м. Севастополя в цих українських регіонах Росія проводить цілеспрямовану політику неокolonізації території. Вона полягає в системному підпорядкуванні всіх процесів життєдіяльності регіонів інтеграційним процесам РФ, формуванні інститутів управління, які б слугували цілям РФ. Паралельно з цим з боку РФ проводиться комунікаційна політика, яка спрямована на поширення негативної інформації про Україну, українське суспільство та владу, дискредитацію політичних, економічних та суспільних процесів у нашій державі. Одним з аспектів політики неокolonізації є проведення спеціальних заходів у політиках ідентичності, освіти, культури, історичної пам'яті, сфері дотримання прав і свобод людини. Дії РФ у соціокультурній, інформаційній сферах полягають у побудові регіональної ідентичності в ОРДЛО, які всебічно та безальтернативно інтегровані до «руського міра» на противагу «насильницькій українізації» регіону протягом 25 років. Регіональна ідентичність в ОРДЛО формується на протистоянні сучасній Україні, героїзації дій російських найманців проти України, запровадженні регіональних символів антиукраїнської спрямованості. На Кримському півострові з боку РФ впроваджуються концепти «багатонаціонального Криму», який є незаперечною частиною «руського міра». Частиною кримського пакета в РФ є «особливий народ» Криму, міжнаціональний мир, нівеляція укоріненості на півострові кримських татар. Як в ОРДЛО, так і в Криму було ліквідовано незалежні громадські українські організації. З моменту незаконної окупації РФ активно проводить політику заміщення населення Криму [22].

Кримські татари протягом усієї історії Криму ніколи, навіть за часів Кримського ханства, не становили більшості населення півострова. Такою більшістю аж до радянських часів були українці [23, с. 50–51]. Кримські татари за межами Криму не мають етнічних територій – вони прийшли як колоністи на вже заселені, зокрема й слов'янським населенням, землі, на яких і надалі не становили більшості. На сьогодні ж кримські татари становлять лише незначну частку

населення Криму. Отже, їхня сепарація малоймовірна, тим більше, що на сьогодні вони виступають найпоспідовнішими борцями за деокупацію АР Крим.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити на таких моментах, які повинна включати етнополітика держави задля успішного завершення формування української політичної нації. По-перше, у сфері гарантування та реалізації прав меншин потрібен насамперед диференційований підхід. По-друге, як представники «титульного» народу, так і національних меншин і корінних народів повинні виходити із пріоритетності загальнонаціональних інтересів спільної Батьківщини, міцність якої могла б стати й запорукою гарантії прав національних меншин. Слід також пам'ятати, що українському етносу так само доводиться долати наслідки тоталітаризму та бездержавного існування, фактично відроджувати свою самобутність. А це не можна сприймати як спроби асимілювати інші народи, що є складовими частинами поліетнічного суспільства України.

Список використаних джерел:

- Нагорна Л. П. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 14–30.
- Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 352 с.
- Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. Київ : НІСД, 2003. 632 с.
- Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
- Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 1999. 34 с.
- Майборода О. Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення. *Політичний менеджмент*. 2004. № 5(8). С. 15–22.
- Котигоренко В. Щодо стратегії державної етнонаціональної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1 (6). С. 40–52.
- Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 269 с.
- Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
- Панчук М., Рафальський О. Українська політична нація: соборність душ. *Українознавство*. 2002. № 4. С. 36–38.
- Мищак І. М. До питання легальності проголошення незалежності України та виходу її зі складу СРСР у 1991 році. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 6. С. 41–46.
- Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (у персоналіях). Київ-Донецьк, 1997. 319 с.
- Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). Київ : Знання, 1998. 251 с.
- Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. Київ : Інститут соціології НАНУ, 1998. 176 с.
- Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с.
- Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага, 1923. 393 с.
- Національна держава: національний і національний виміри. Київ-Донецьк : Інститут держави і права НАН України, 1998. 225 с.
- Основи етнодержавознавства : Підручник. Київ : Либідь, 1997. 656 с.
- Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 13.11.2020).
- Котигоренко В. О., Панчук М. І. Проблеми термінології законодавства, що регулює етнонаціональні відносини в Україні. *Український соціум*. 2020. № 1 (72). С. 9–40.
- Шкляр Л. Є. Національні меншини в політико-правовому просторі України: проблеми культурної самоорганізації та розвитку. *Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років*. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. С. 62–86.
- Тищенко Ю. А. Трансформації соціальних ідентичностей на тимчасово окупованих територіях (АР Крим, ОРДЛО). Напрями, тенденції політики ідентичності з боку РФ, порушення прав людини. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanskususpilstvo/transformacii-socialnikh-identichnostey-na-timchasovo> (Дата звернення: 13.11.2020).

23. Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р. Етнополітична карта світу XXI століття: методичний і предметний коментарі. Тернопіль : Мандрівець, 2000. 240 с.

References:

1. Nahorna, L. P. (2003). Poniattia «natsionalna identychnist» i «natsionalna ideia» v ukrainskomu terminolohichnomu prostori. *Politychnyi menedzhment*, 2, 14–30 [in Ukrainian].
2. Kasianov, H. (1999). *Teorii natsii ta natsionalizmu*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. *Ukrainska politychna natsiia: heneza, stan, perspektyvy*. (2003). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
4. Stepyko, M. T. (2011). *Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
5. Obushnyi, M. I. (1999). *Etonatsionalna identychnist v konteksti formuvannia ukrainskoi natsii: avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Maiboroda, O. (2004). Natsii etnichni i politychni: omanlyve rozriznennia. *Politychnyi menedzhment*, 5 (8), 15–22 [in Ukrainian].
7. Kotyhorenko, V. (2008). Shchodo stratehii derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky. *Stratehichni priorytety*, 1 (6), 40–52 [in Ukrainian].
8. Nahorna, L. P. (2011). *Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan*. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Nahorna, L. P. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst*. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
10. Panchuk, M., Rafalskyi, O. (2002). *Ukrainska politychna natsiia: sobornist dush*. *Ukrainoznavstvo*, 4, 36–38 [in Ukrainian].
11. Myshchak, I. M. (2016). Do pytannia lehalnosti proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy ta vykhodu yii zi skladu SRSR u 1991 rotsi. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 6, 41–46 [in Ukrainian].
12. *Svitova ta vitchyzniana etnoderzhavnytska dumka (u personaliiakh)*. (1997). Kyiv-Donetsk [in Ukrainian].
13. Stepyko, M. (1998). *Buttia etnosu: vytoky, suchasnist, perspektyvy (filosofsko-*

metodolohichniy analiz). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

14. Rudnytska, T. M. (1998). *Etnichni spilnoty Ukrainy: tendentsii sotsialnykh zmin*. Kyiv: Instytut sotsiologii NANU [in Ukrainian].
15. Smit, E. (1994). *Natsionalna identychnist*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
16. Dnistrianskyi, S. (1923). *Zahalna nauka prava i polityky*. Praha [in Ukrainian].
17. *Natsionalna derzhava: natsionalnyi i natsionalnyi vymiry*. (1998). Kyiv-Donetsk: Instytut derzhavy i prava NAN Ukrainy [in Ukrainian].
18. *Osnovy etnoderzhavoznavstva: Pidruchnyk*. (1997). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
19. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Last accessed: 13.10.2020) [in Ukrainian].
20. Kotyhorenko, V. O., Panchuk, M. I. (2020). Problemy terminolohii zakonodavstva, shcho rehuluie etnonatsionalni vidnosyny v Ukraini. *Ukrainskyi sotsium*, 1 (72), 9–40 [in Ukrainian].
21. Shkliar, L. Ye. (2002). Natsionalni menshyny v polityko-pravovomu prostori Ukrainy: problemy kulturnoi samoorhanizatsii ta rozvytku. *Natsionalna intehratsiia v polikulturnomu suspilstvi: ukrainskyi dosvid 1991–2000 rokiv*, 62–86. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].
22. Tyshchenko, Yu. A. *Transformatsii sotsialnykh identychnostei na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh (AR Krym, ORDLO). Napriamy, tendentsii polityky identychnosti z boku RF, porushennia prav liudyny*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/transformacii-socialnikh-identichnostey-na-timchasovo> (Last accessed: 30.09.2020) [in Ukrainian].
23. Zhuk, P., Mazur, N., Solomoniuk, R., Turchak, R. (2000). *Etnopolitychna karta svitu XXI stolittia: metodychnyi i predmetnyi komentari*. Ternopil: Mandrivets, [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15 жовтня 2020 р.